

HALİDE EDİB'İN TÜRK KAHRAMANLARININ YABANCI DİLİ KULLANIMI*

Alev SINAR UĞURLU**

Geliş Tarihi: Aralık, 2017

Kabul Tarihi: Şubat, 2018

Öz

II. Meşrutiyet sonrasında önemli yazarlarından olan Halide Edib yetiştiği dönemin eğitim öğretim imkânlarına bakıldığında çok iyi derecede eğitim görmüştür. Müslüman bir Türk kızı olarak Amerikan Koleji'nde tahsil gören Halide Edib sadece okulda değil hayatı boyunca yabancılarla iç içe olmuş, 1924-1939 arasında yurt dışında yaşamış, yabancı dilde kitaplar yazmış, Columbia Üniversitesi'nde misafir hoca sıfatıyla ders vermiştir. Yabancı bir okulda okuma ve yabancılarla iç içe olma Halide Edib'e mutlak bir Batı hayranlığı kazandırmamış, evinde aldığı sağlam terbiye sayesinde daima köklerine bağlı kalmış, Doğu ve Batı dünyasını mukayese etme, Doğu Batı sentezi üzerinde düşünme imkânı bulmuştur. Romanlarının da temel problematiğini Doğu Batı çatışması ve sentezi oluşturur. Bu çatışma ve ardından gelen sentez romanlarındaki kahramanların yaşadıklarından, duygu ve düşünce dünyalarından hareketle yansıtılır. Kadın veya erkek kahramanlarının büyük kısmı İngilizce ve / veya Fransızca-Almanca, hatta Rumca bilirler. Bu çalışmada yazarın romanları incelenerek romanlardaki Türk kahramanların yabancı dili hangi amaçlarla kullandıkları araştırılacaktır. Bu araştırma ile kolej mezunu, eserlerinin bazılarını İngilizce yazmış, İstanbul Üniversitesinde İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmuş bir yazarın yabancı dil kullanımının milli kimliğe, aidiyet duygusuna, kültürel ve sosyal hayata yansımaları ile ilgili tespitleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Halide Edib Adıvar, II. Meşrutiyet sonrası, roman, yabancı dil, kültür, milli kimlik.

FOREIGN LANGUAGE USE OF HALIDE EDIP'S TURKISH CHARACTERS

Abstract

Halide Edib, one of the most important authors of the aftermath of the Second Constitutional period, received a very good education considering the educational opportunity of her time. As a Muslim Turkish girl, Halide Edib was educated in American College. She has been involved with foreign people throughout his life outside school. She lived abroad from 1924 to 1939, wrote books on foreign languages, taught at Columbia University as a guest lecturer. Getting the education in a foreign school and being in contact with foreigners did not give Halide Edib an absolute western admiration, on the contrary she always adhered to their roots thanks to the good education she received at home whereby she had the opportunity to compare the East and West world and to think about the synthesis of the East and West. The basic problematic of her novels is, therefore, the East-West conflict and

* 20-23 Nisan 2017 tarihleri arasında Roma'da Tre Üniversitesi'nde yapılan 3. International Symposium on Language Education and Teaching kapsamında sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alevsinar@uludag.edu.tr.

synthesis. This conflict and the synthesis coming with it are reflected in the emotions and thoughts of the characters of her novels. Most female or male characters speak English and/or French-German, and even Greek. In this study, her novels will be examined to determine the purpose of use of the foreign language of the Turkish characters in the novels. This research will attempt to show how the use of a foreign language of an author, who is a college graduate, has written some of his works in English and founded the Department of English Language and Literature at Istanbul University, reflects on the national identity, sense of belonging, cultural and social life.

Keywords: Halide Edib Adivar, the aftermath of the Second Constitutional period, novel, foreign language, culture, national identity.

II. Meşrutiyet sonrasının önemli yazarlarından olan Halide Edib yetiştiği dönemin eğitim öğretim imkânlarına bakıldığında çok iyi derecede eğitim görmüştür. İngilizlere ve Anglo Sakson eğitim usullerine karşı büyük ilgi duyan babası Edib Bey onun yetişmesiyle özel olarak ilgilenmiş; beslenmesi ve kıyafetinden başlayarak gönderdiği okullara kadar Anglo Sakson anlayışıyla yetişmesi için çaba harcamıştır (Adivar, 1985: 24). Halide Edib, Rıza Tevfik ve Salih Zeki gibi devrin önemli isimlerinden özel olarak Arapça, Farsça, edebiyat, matematik dersleri almanın yanı sıra Üsküdar Amerikan Kız Mektebi'nde okumuştur. Bu okulda hem çok iyi derecede İngilizce öğrenmiş, hem Batı kültürünü tanımış, hem de düşünce dünyası şekillenmeye başlamıştır. “Kendisinde eksik bulduğu yanları tamamlamış ve gelişimi açısından çok yararlı olmuştur” (Erdal, 2008: 42). “Aldığı eğitim ve hususi hayatı Halide Edib’in dünyaya bakışını şekillendirmiş ve kendisi gerek yazıları gerekse katıldığı toplantılardaki söylemleri ile dikkatleri çekmeye başlamıştır” (Yılmaz, 2017: 60). Müslüman bir Türk kızı olarak Amerikan Kız Mektebi'nde tahsil gören Halide Edib sadece okulda değil hayatı boyunca yabancılarla iç içe olmuş, yabancılarla arkadaşlık etmiş, yabancı dostlarıyla birlikte kadının eğitimi- aile ve toplum hayatındaki yeri üzerinde çalışmış (Durakbaşa, 2000: 191-229), 1924-1939 arasında yurt dışında yaşamış, yabancı dilde kitaplar yazmış, Columbia Üniversitesinde misafir hoca sıfatıyla ders vermiştir. Yabancı bir okulda okuma ve yabancılarla iç içe olma Halide Edib’e mutlak bir Batı hayranlığı kazandırmamış, evinde aldığı sağlam terbiye sayesinde daima köklerine bağlı kalmış, Doğu ve Batı dünyasını mukayese etme, Doğu Batı sentezi üzerinde düşünme imkânı bulmuştur. Yazarın romanlarının temel problematiğini Doğu Batı çatışması ve sentezi oluşturur. Bu çatışma ve ardından gelen sentez romanlarındaki kahramanların yaşadıklarından, duygu ve düşünce dünyalarından hareketle yansıtılır. Kadın veya erkek kahramanlarının büyük kısmı İngilizce ve / veya Fransızca-Almanca, hatta Rumca bilirler. Bu çalışmada yazarın romanları incelenerek romanlarındaki Türk kahramanların yabancı dili hangi amaçlarla kullandıkları araştırılacaktır. Bu araştırma ile kolej mezunu, eserlerinin bazılarını İngilizce yazmış, İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurmuş bir yazarın yabancı dil

kullanımının milli kimliğe, aidiyet duygusuna, kültürel ve sosyal hayata yansımaları ile ilgili tespitleri gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Yabancı Dil Kültür İlişkisi

Kişinin “içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil” (Vardar, 2002: 17) olan ana dilin dışında kalan bütün diller için kullanılan yabancı dil hem yeni düşüncelere, yeni bilgilere, yeni ufuklara açılan bir kapı hem de farklı bir dille konuşan biriyle iletişimi sağlayan bir araçtır. Ancak yabancı dil aynı zamanda beraberinde o dilin kültürünü de getirir. Doğan Aksan, bir milletin dilinden o milletin kültürüne, dünya görüşüne inilebileceğini belirtir ve Alman dilbilimci/filozof Wilhelm von Humboldt’un “ulusun dili ruhudur; ruhu da dili” sözünü hatırlatarak dilin bir milletin dış görünüşü olduğunu vurgular (Aksan, 2003: 65). Dil, “insan yığınlarını millet haline getiren” (Kaplan, 1989: 27) ve “fertlere şekil, yön ve şahsiyet veren” (Kaplan, 1989: 30) kültürün en önemli taşıyıcısıdır. Dil bireyi o dilin kullanıldığı topluma bağlar, o toplumu da millet seviyesine yükseltir. Bu nedenle bir yabancı dili ana dil ölçüsünde öğrenmek beraberinde yeni bir kişilik, yeni bir kimlik kazanma tehlikesini de getirir. Halide Edib’in roman kahramanlarının büyük bir kısmı yabancı dili ana dil ölçüsünde bilir ve kullanırken bir kısmı da yüzeysel bir yabancı dil bilgisine sahiptir. Bu kahramanların yabancı dile hâkimiyet dereceleri ve yabancı dili kullanımları onların eğitim düzeylerini, sosyal statülerini ve kendi kültürlerine, milliyetlerine aidiyetlerini de yansıtır.

1.1. Yabancı Dilin Bilgi Kaynaklarına Açılan Bir Araç Olarak Görülmesi

Halide Edib’in gerek ön planda olan gerekse tali kahramanları arasından doktor, mühendis, mimar, öğretmen, ressam, yazar, sefir, sefir eşi olanlar, sosyal hayata aktif olarak katılanlar, yükseköğrenim görenler iyi derecede yabancı dil bilirler. Bu kahramanların büyük bir bölümü bilginin güç olduğunun farkındadırlar. Yabancı dili yeni bilgiler edinmek, farklı düşünceleri tanımak; eleştiri yapabilmek için kullanırlar. En önemlisi de yazar gibi onlar da yabancı dil aracılığıyla kendi toplumlarıyla başka toplumları karşılaştırma imkânı bulurlar. Bu kahramanlar yabancı dili neden öğrendiklerinin farkındadırlar.

Halide Edib’in ilk romanlarından olan *Seviye Talip*’in (1910) kendi kararlarını verebilen, toplum kurallarına karşı koymak bahasına bireyselliğini, şahsi özgürlüğünü savunabilen, kişiliği güçlü kadın karakteri Seviye İngiliz edebiyatına vâkıftır. Shakespeare’in oyunlarını ezbere bilir. Ömer Hayyam’ın rübailerini İngilizce ezberden okur. Romanın erkek kahramanı Fahir, İngiliz ve Amerikalılarla felsefeden, Dante’den, Platon’un Cumhuriyet’inden söz eder. Bu kültürel birikimi ön plana çıkararak “Halide Edib kahramanlarının Batı’ya iyice hazmetmiş şahıslar olduklarını belirtmek” (Enginün, 1978: 106) ister. Romanda Seviye’nin

karşısında yer alan ve kocasına fikir açısından denk olabilmek için kendi çabasıyla İngilizce öğrenen Macide de yabancı dil bilgisini çocuğunu en iyi şekilde yetiştirmek amacıyla kullanır; çocuk terbiyesiyle ilgili İngilizce kitaplar okur.

Halide Edib'in erkekle aynı amaç doğrultusunda çalışan, sosyal hayatta aktif olarak görev alan, vatanî / millî duyguları kuvvetli ideal kadın kahramanlarından olan *Yeni Turan* (1912) romanının Kaya'sı iyi derecede Fransızca, orta derecede Almanca bilir. Batılı kadın gibi giyinmeyi reddeden, Avrupa'da olduğu sırada bile geleneksel kıyafetlerini çıkarmayan, milli değerlerine bağlılığıyla dikkat çeken Kaya, okulda öğretilen Fransızca ile yetinmeyip bu dilde yazılmış kitaplar okuyarak yabancı dilini geliştirmiştir. Romanda Yeni Turan partisinin lideri Oğuz da kendi kendisini yetiştirmiş, uzun çalışma gecelerinde Mülkiye Mektebi'nin programını tatbik etmiş, okuduğu Fransızca kitaplar sayesinde yeni ufuklar kazanmıştır.

Evli bir yazar ile bir kadın ressamın birbirlerine duydukları aşkı anlatan *Son Eseri* (1919)¹ yazarın mekân olarak Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerini seçtiği romanlarından biridir. Kahramanların büyük kısmı (Feridun Hikmet/ Kamuran/ Asım/ Münire) yabancı dil bilir. Yazar Feridun Hikmet'in kuzeni Münire eline geçen Fransızca kitapları mutlaka okur. Feridun Hikmet'in Fransızcası çok iyidir ancak esnafa derdini anlatabilmenin ötesinde Almanca bilmediği için üzülür. Fransızca kitapları rahatlıkla okuyup onlardan yararlandığı halde Alman sanatı, felsefesi ve fikriyatıyla ilgili kitapları tercümelerinden okuyabilmektedir. Bu da Feridun Hikmet'in kendisini eksik hissetmesine neden olur.

Tatarcık (1939) adlı romanda Lale ve Recep başta olmak üzere gençlerin büyük kısmı yabancı dil bilir. İdeal erkek kahraman Recep, Robert Koleji'nden sonra Cambridge Üniversitesi'ne devam etmiştir. Romanın idealize edilmiş kadın kahramanı Lale'nin öncelikle öğrenimini Heybeliada'da yapan babası Osman Kaptan iyi derecede İngilizce bilir. Lale de Arnavutköy Kız Koleji'nde öğrendiği İngilizce sayesinde İngilizce öğretmenliği yapar. Romanın kahramanlarından Salim de Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe doktorası yapmıştır. Ancak Türkiye'de Fransızca öğretmenliği dışında iş bulamaması üzücü ve düşündürücüdür².

Sonsuz Panayır (1946) romanında yabancı dil, edebiyat öğretmeni Ali Bey için bireyi bilgiye götüren araçtır. Bir paşanın oğlu olan ve Galatasaray Sultanisi mezunu Ali Bey, Fransa'ya gitmiş, Sorbonne Üniversitesi'nde okumuş, yıllarca Batı, özellikle de Fransız edebiyatını incelemiştir. Fransızca sayesinde Fransız kültürünü tanıyan Ali Bey Fransa'da kaldığı dönemde İngilizce de öğrenmiş, iki yaz tatilini İngiltere'de geçirmiştir. Kütüphanesinde

¹ Roman 1913 yılında *Tanin* gazetesinde tefrika edilmiştir.

² Salim isimli kahramanla Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe doktorası yapmış ilk Türk öğrenci olan Nurettin Topçu'ya gönderme yapılmıştır. Nurettin Topçu da Türkiye'ye geldikten sonra öğretmenlikle geçimini sağlamıştır.

hem Fransızca hem İngilizce kitaplar vardır. İngilizce kitap okumaya roman ve tarih türüyle başlayan Ali Bey sözlük sayesinde bu türlerde yazılanları tamamen anlar duruma gelince daha ağır kitaplara yönelmiştir. Okuduklarını kafasında tartışan Ali Bey daima mukayeseye başvurur. Yabancı dilde yazılmış kitaplarda tespit ettiği değerlerin bizim kültürümüzdeki karşılığını arar, bizim edebiyatımızda bu değerlerin kimler tarafından dile getirildiğini düşünür. Ali Bey'in yabancı kültürlerde karşılaştığı değerlerin Türk kültüründe karşılığını araması Halide Edib'in tavrının aynısıdır (Enginün, 1989: 6). Roman kahramanının fark ettiği ortaklıklar, diller ve coğrafyalar farklı olsa da evrensel değerlerin mevcudiyetidir ki bu da yazarın düşüncesidir. Halide Edib'in yabancı dili yeni ufuklar kazanmak için kullanan kahramanları içinde en donanımlısı ve bilinçlisi bu romanın pasif ancak saygı uyandıran kahramanı Ali Bey'dir.

II. Dünya Savaşı sonrasında kültür değerlerinin kaybolup paranın en büyük güç olmasından kaynaklanan buhranların işlendiği *Sonsuz Panayır*'da İstanbul'un hatırı sayılı zenginlerinden mühendis Süleyman Bolluk, eşi Behire ve kızları da dikkat çekici kahramanlardır. Biri on beş, diğeri on yedi yaşında olan Malike ile Müfide adlı kızlar Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'nde okurlar. Hem Fransızca, hem de İngilizceyi gayet iyi bilirler. Kızların yabancı dile ilgileri bir süre İngiltere'de yaşamış olan anne ve babalarının etkisiyledir. Anne Behire'nin İngiliz edebiyatına özel bir ilgisi vardır, İngilizce kitaplar okur. Süleyman Bolluk ve Behire, çocuklarını iyi bir eğitim almaları için Dame de Sion'a göndermişler ve İngilizce öğrenmeleri için de özel hoca tutmuşlardır³. Yabancı dilin beraberinde o dilin kültürünü getireceğini bildikleri için önlem alırlar. Okulda Katolikliğin, özel öğretmen dolayısıyla da Protestanlığın etkisine girmelerini engellemek amacıyla kızlarına Kur'an ve ilmihal dersleri aldırırlar. Bunca ders alan kızların kitabî bilgilerinin kuvvetli ancak hayat tecrübelerinin yetersiz olduğu görülmektedir.

Sonsuz Panayır romanında yabancı dil bilen bir başka kahraman da Tramara Şirketi'nin yöneticisi Safi- Türk'tür. Galatasaray mezunu olan Safi-Türk Fransızca ve Almanca bilir. Galatasaray'da öğrenciyken okuduğu Alman filozof Louis Büchner'in *Force et Matière* adlı kitabı ile maneviyatı ve dini inkâr noktasına gelmiş olsa da hayranlık duyduğu Hitler sayesinde manevi ve mistik hayata yeniden bağlanmıştır. II. Dünya Savaşı Almanya'nın yenilgisiyle bitse de, çocuklarını Alman Lisesi'nden alıp High School'a vermek zorunda kalsa da günün birinde Hitler Almanya'sının dirilip dünyaya hâkim olacağına inandığı için evde çocuklarına Almanca ders vermesi için bir "Alman frolayn" bulundurur. Yabancı dil Safi-Türk'ün düşünce dünyasını, bağlandığı ideolojiyi belirlemiştir. Ancak onun devrin siyasî şartlarını daima göz önünde

³ II. Dünya Savaşı yıllarında zenginler arasında Almanca öğrenmek moda olsa da Süleyman Bolluk kendisi Almanca bildiği halde kızlarına Almanca ders aldirmayı reddetmiştir. Zira Hitler yönetimini tasvip etmez. Kendisinin de söz arasında bahsettiği Almanya, Hitler'den önceki Almanya'dır.

bulundurduğu ve çocuklarının hayata bakışlarını da bu şartlar doğrultusunda şekillendirdiği görülmektedir.

Âkile Hanım Sokağı (1958) romanının önde gelen kahramanlardan Nermin, anne ve babasının ölümü üzerine teyzesi ve eniştesi tarafından yetiştirilmiştir. Nermin'in yabancı dil öğrenmesi için İngilizce ve Fransızca ders veren hocalar tutulmuştur. Ancak Nermin'in İngilizceyi mükemmel bir şekilde öğrenmesi eniştesinin sefir olarak atandığı Washington'da gerçekleşir. Çocukluğu ve gençliği Amerika'da geçen Nermin sadece günlük konuşmaya nüfuz etmekle kalmamış, bir Amerikalı özel öğretmenden aldığı derslerle Amerikan tarihini ve edebiyatını öğrenmiştir. Nermin, her gece uyumadan önce mutlaka İngilizce kitap okur. Romanın yabancı dili çok iyi olan bir başka kahramanı İstanbul Teknik Üniversitesi mezunu yüksek mimar mühendis Sadi Arslan Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da alanıyla ilgili incelemeler yapmıştır. Bu romanda Tıp Fakültesi öğrencisi Gülbeyaz da yabancı dilde yazılmış bilimsel kitapları anlayabilmek için İngilizceye ihtiyaç duyar. Lisede öğrendiği İngilizcenin yetersiz olması nedeniyle cümlelerin bir kısmını kavrayamaz. Parası olmadığı için İngilizce özel ders alamaz. İngilizcesi çok iyi olan Nermin ve onun çevresindeki İngilizlerle yakınlık kurma yoluyla yabancı dildeki eksikliklerini gidermek ister.

Kerim Usta'nın Oğlu (1974)⁴ adlı romanda Dâhiliye uzmanı Dr. Kasım Derman, lisede İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Kamelyalı Kadın oyununda Armand rolünü oynarken Marguerite rolü için Amerikan Kız Koleji'nden seçilen Sultan ile arkadaş olmuş ve Sultan ona özel İngilizce ders vermiştir. Kasım Derman özel dersle yetinmemiş, yabancı dilini ilerletmek için bol bol İngilizce kitap okumuştur. Tıp fakültesinin ilk sınıfındayken söyleneni anlayıp derdini anlatacak kadar İngilizce bilir. Kasım Derman'ın İngilizceye hâkim olması Amerika'da gerçekleşir. Amerika'nın meşhur zenginlerinden Gordon Lee'nin teklifi ve maddi desteğiyle gittiği Boston Üniversitesi'nde tıp tahsilini tamamlar. Kasım Derman için yabancı dil onu bilgiye ulaştırın önemli bir araçtır.

Halide Edib'in son romanı olan *Hayat Parçaları*'nda (1963) Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olan Prof. Dr. Gürleyen Fransızcayı, oğlu Ahmet ise İngilizceyi bu dillerde yurt dışında konferans verecek derecede iyi bilirler ve yabancı dili sadece yabancılarla anlaşmak maksadıyla değil akademik anlamda bilgi edinmek için kullanırlar. Romanda yabancı dili aynı amaçla kullanan bir isim de yazar Halim Kalem'dir.

Bu kahramanlara toplu olarak bakıldığında hepsi gerek lise gerekse yüksek öğrenim dönemlerinde çok iyi yetişmişler, okulda öğrendikleri yabancı dilin yanında özel dersler

⁴ Roman 1958 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edilmiştir.

almışlar, kitap okuyarak yabancı dillerini iletmişlerdir. Dört temel dil becerisi olarak bilinen dinleme, konuşma, okuma ve yazma sayesinde yabancı dili en iyi düzeyde öğrenmişler, anlama ve anlatma açısından yetkinleşmişlerdir. Yabancı dile böylesine hâkim olmanın bu kahramanların yaşamlarını biçimlendirdiği görülmektedir. Galatasaray Lisesi, Amerikan Koleji gibi ortaöğretim kurumlarında, Cambridge/Boston ve Sorbonne gibi üniversitelerde başarıyla okumaları onlara sadece diploma kazandırmakla kalmamış, sosyal bir statü de kazandırmıştır. Yabancı ülkelerde buldukları sırada Türk olduklarını, milli aidiyetlerini asla unutmamışlar, başka bir topluma bağlanmayı hiç düşünmemişler, yozlaşmamışlar, edindikleri bilgileri meslek hayatlarında kendi vatanlarına hizmet için kullanmışlardır. Bu kahramanların en önemli ortak özelliği ise ana dilleri olan Türkçeye ve dille birlikte köklerine olan bağlılıklarıdır.

1.2. Yabancı Dilin Kültürel Taklide Dönüşmesi

Halide Edib ikinci romanı *Raik'in Annesi*'nden (1909) itibaren eserlerinde yabancı dil bilen ancak yetiştikleri toplumun kültürünü hazmedememiş, bu nedenle de yabancı dil aracılığıyla o dilin kültürünü taklit etmeyi marifet sanan kahramanlara yer verir. Bu kahramanlar kültürün tarihî derinliğinden habersiz oldukları gibi yabancı dilin neden öğrenilmesi gerektiğinin de farkında değildirlere.

Raik'in Annesi'nde yer alan Necibe adlı genç kız bu tiplerin çarpıcı bir örneğidir. “*Necibe devrin alafranga modasına uyarak yetiştirilmiş, hiçbir derinliği olmayan asrî kızlardandır*” (Enginün, 1978: 81) Özel dersler sayesinde Fransızca öğrenen Necibe, bu dili Beyoğlu'nda esnaf ile konuşurken kullanmaktan hoşlanır. Oysa ailesinin ona Fransızca ders aldırmasının sebebi iyi bir koca bulabilmesi içindir. Necibe romanda yabancı dil bilen bütün köksüzlerin temsilcisidir. Anlatıcı kahraman Siret, Necibe'nin kendisini eş adayı olarak düşünmesinden çok rahatsız olur ve Necibe benzeri bir eşi Türk ailesi için bir tehlike olarak görür:

“*Kocasını “bonjur” diye karşılayan, Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık eden, çocuğuna anneden önce “mama” dedirten kadınlardan Allah bizim gibi kendi halinde yaşayan gençleri korusun. Benim için girişilen bu tahsile, bu zahmete hele (kiki, koko) şarkılarına ne kadar acıdım*” (Adivar, 1967a: 15)

Siret'in Heybeliada'da karşılaştığı 4 ile 6 yaşlarında, mürebbiyeleriyle Fransızca konuşarak yürüyen ve “mama” diye seslenmekle kalmayıp anneleriyle Fransızca konuşan iki Türk çocuğu Necibe gibi bir anneye sahiptirler. Siret, bu manzara karşısında öfkelenir ve evleneceği Türk kadının yabancı dilin kültürünü yüzeysel olarak benimsememesini, hareketlerini bu yüzeysel kültüre göre biçimlendirmemesini arzu eder:

“Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hatta iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu’nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransız kadınlarını taklit edeceğim diye sahte gülüşler, garip el ovuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce “Oh! Mon per”, bir şeyden korkunca “Oh! Mondiyö” demesin; Tanrı’ya inansın, ara sıra camiye gitsin. Bizim yüksek, kül renkli, loş kubbelerde inleyerek sesi yansıtan yakarışların, göz kamaştırıcı bir düzenle, o kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve ululuğunu ruhça duyabilecek, bu ulu ibadetin iç korkusu ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bürün bu duygularını çocuklarına aşılacak bir kadın olsun.” (Adıvar, 1967a: 21)⁵

Seviye Talip (1910) adlı romanda anlatıcı konumdaki Fahir, üç yıl kaldığı İngiltere’den döndükten sonra katıldığı yakın arkadaşı Numan’ın batılı tarzda tertip edilen düğününde davetliler arasında sık sık Fransızca konuşulduğuna şahit olur. Ancak bu konuşmalar tamamen kültürel taklidi yansıtmaktadır. Bu düğün sahnesi romanın ikinci bölümüdür ve yazar bu bölüme “High life safhalarından” başlığını vermiştir; zira Türk toplumunun gelenek, görenek ve tüm kültürel değerleriyle tezat teşkil eden bu sahnenin içinde yer alanlar Fransızca sözcükleri Türkçe cümlelerin içine yerleştirip, yabancı kelimelere Türkçe ekler getirip konuşmayı, Batılılar gibi giyinmeyi “yüksek yaşamın” gereği olarak görürler. Batılı fikirlerle yetişmiş olan ve Türk toplumuna taze fikirler aşlamak gerektiğine gönülden inanan Fahir “high life” özentisi, içi boş konuşmaları işitince Batılılaşmanın toplumun bir kesimine züppelik şeklinde yansıdığını üzülen fark eder:

“- Maşer, lakin ben yeni fırka meselelerini ciddi bir pasiyonla⁶ takip ediyorum.

- Ben politikadan hoşlanmam. Nimet’in fistanı hiç olmamış. Kalyorusi’nin zaten ne vakit muvaffak olduğu var?
- Pardon, azizem, Kalyorusi’nin “fantezi” fistanlara verdiği “şık” Eşpikil’de olamaz.
- Yok, Eşpikil’e lakırdı söylerseniz protesto ederim; İstanbul’da yegâne “komilfo”⁷ terzi.
- Geçen gün Hariciye’de öyle bir gaf yaptım ki, monşer! Dinle, Nazır Paşa hakkında...
- Madam Suha Bey’in son “ıskandalı...” (Adıvar, 1924: 20-21)

⁵ Bu satırlarda tarif edilen kadın, romanın aslı kadın kahramanı Refika’dır. Hassas, nazik, zeki, onurlu bir kadın olan Refika kocası tarafından aldatılmaktadır. Halide Edib, kocası Rauf’un Refika’yı aldattığı kadının hafifmeşrepliği ve ahlâkî yozlaşmasını vurgulamak için yabancı dilden yararlanır. Lehli olan Ogustin adlı kadın bayağı şakalar yaparken “adi bir köylü şivesiyle” bozuk bir Fransızca konuşur.

⁶ Passion: Tutku

⁷ Comme il faut: Uygun şekilde

Gece boyunca Fransızca tabirler, hayretler devam eder. Salonunda Fransızca bilmediği için bu konuşmaları hayranlıkla ve gıptayla dinleyenler olmakla birlikte yazar sözcülüğünü teslim ettiği Fahir aracılığıyla kültürel alt yapısı olmayanlarda yabancı dilin nasıl sırttığını okura göstermeyi başarmıştır.

Yazıldığı 1912 yılını değil de 1930'ların Türkiye'sini anlatan *Yeni Turan* (1912) romanında Asım konuşurken Fransızca kullanmaktan hoşlanır. Asım, olumsuz bir siyasî teşkilat olarak yansıtılan iktidar partisi Yeni Osmanlılar'ın önemli isimlerinden Hamdi Paşa'nın yeğenidir ve bu partiye gönülden bağlıdır. Halide Edib, romanda desteklediği Yeni Turan partisi karşısında Yeni Osmanlılar'ın her anlamda memleketin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek yozlaşmış bir siyasî kurum olduğunu göstermek için daha romanın başında Asım ile Yeni Turan partisine mensup bir genci vapurda karşılaştırarak konuşturur. Bu konuşma sırasında Yeni Turan partisinin lideri Oğuz'a en büyük desteği veren Kaya'yı tanımadığını belirtirken "*Hayır monşer*" deyince bu ifade Yeni Turanlı genç tarafından sert bir dille eleştirilir: "*Bir kere monşer deme, rica ederim bu yabancı kelimeler sinirime dokunuyor.*" (Adıvar, 1967b: 20)

Zeyno'nun Oğlu (1928) romanında Şişli sosyetesinden Mesture Hanım asrî olmayı cümlelerinin arasına Fransızca sözcük yerleştirmek, bol makyaj yapıp yaşına uygun olmayan kıyafetler giymek, çay partileri verip dans etmek şeklinde algılar. Mesture Hanım, yazarın ifadesiyle "yayık bir Fransızcayla" sıklıkla kullandığı "meşant" (méchant/yaramaz), "tedansan" (thé dan sant/ çay partisi), "ob dü mond" (homme du monde/ kibar adam), "aryerpanse" (arrière pensée/ hususi bir maksatla), "şarman" (charmant/ hoş) gibi tabirlerle çevresindekilerin tüm dikkatini kendi üstünde topladığını sanır⁸. Verdiği davetlerin müdavimleri de kendisine benzer. Trenle Diyarbakır'a doğru yola çıkarken romanın köklere bağlılığı temsil eden kahramanlarının "Allah selamet versin" diyerek uğurlamalarına karşılık Mesture Hanım'ın salon arkadaşlarının "bonvuayyaj" (bon voyage/ iyi yolculuklar) demeyi tercih etmeleri, bu kahramanın çevresindekilerin de kendisinin birer kopyası olduğunu gösteren bir sahnedir.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Şişli'de alafranga züppe hayatı yaşayan sosyal tabakaya evlilik yoluyla giren ve evlilik öncesinde yaşadığı fakirliğin intikamını tüm fakirleri ezerek çıkarmak isteyen Sacide'yi merkeze alarak işleyen *Yolpalas Cinayeti* (1937) adlı romanda Fransızca veya İngilizce kelimeler kahramanın duygu ve düşünce dünyasını yansıtmak için kullanılır. Karagümrük'te fakir bir ailenin içinde yaşarken Sacide'nin en büyük arzusu bir "dansing" görmektir. Dans partisi babası için kötü yola düşmekle eş anlama gelse de Sacide'nin nazarında sınıf atlamanın basamağıdır. Sonunda bu büyük arzusu gerçekleşir, zengin biriyle

⁸ Mesture Hanım, kızı Mazlume'yi de kendisine benzetmek istemiş, zengin bir eş bulmasında etkili olacağını düşünerek İngiliz hocadan İngilizce, Fransız hocadan Fransızca özel dersler almış; ama önce babaannesinin ardından Darülfünun'un tesiriyle Mazlume annesi gibi Batı kültürünün bir taklitçisi olmaktan kurtulmuştur.

evlenerek Şişli'deki Yolpalas apartmanına yerleşir. Apartman katında hizmetini bir Rum hizmetçiden çok daha fazla ücretle çalışan Fransız “femme de chambre” yani hizmetçinin görmesi Sacide için gururlanma sebebidir. Salonunda sık sık davetler veren Sacide'nin misafirleri arasında Dame de Sion, Amerikan Koleji ve Alman okulu mezunları vardır. Onlar sohbet ederlerken Hugo, Shakespeare veya Goethe'den bahsetmekten hoşlanırlar. Yabancı dili iyi bilirler. Sacide ise dil öğrenmeye yeltenmeden, ara sıra kulaktan dolma bazı yabancı kelimeleri kullanarak, kendi köklerinden habersiz, yabancı dilin ve yabancı dille gelen kültürün yerine paranın gücüne güvenerek Şişli sosyetesinde kendisine yer edinir.

Tatarcık (1939) romanında kendisi ve kızı için zengin bir koca arayan eski paşa kızı Fıtnat Hanım iyi bir eğitim almış ancak aldığı eğitimi hazmedememiş bir kadındır. Eğlenmeyi, iyi giyinmeyi, lüks yaşamayı tercih eden Fıtnat başkalarının Fransızcasını beğenmez, her cümlesine Fransızca sözcük karıştırır ve yabancı dili cinsel cazibesıyla birlikte erkekleri etkilemek için kullanır. Romanda yabancı dil bilmeyen, paranın verdiği güçle sosyete kendisine bir çevre edinmiş olan Sungur Balta, Fıtnat'ın “bülbul gibi Fransızca” konuşmasına hayrandır. Sungur Balta, Fıtnat'ın Fransız özentisi olduğunun farkında değildir ancak okuyucu bu kahramanın olumsuzluğunu roman boyunca hisseder.

Sonsuz Panayır (1946) romanında zenginler sayesinde bol para kazanan Habip Açıkgöz ve ressam Ferdi Uysal, konuşmalarına Fransızca veya İngilizce sözcükler katarlar. Habip Açıkgöz, sosyete davetinde karşılaştığı tuhaf kılıklı bir kadına “*Bu akşam siz benim için bir révélation oldunuz, hamfendi*” (Adıvar, 1987: 103) der. “Vahiy/ilham” anlamında kullanılan bu Fransızca sözcük gibi ressam Ferdi Uysal da aynı kadın için “baştan çıkarıcı/ felâkete sebep olan kadın” anlamında “femme fatale” tabirini kullanır. Ferdi Uysal, zevke ve eğlenceye aşırı derecede düşkün, ahlâkî açıdan bozukluğu ve kötülüğü ile ön planda olan Samet Şaşırmaç'tan bahsederken de “saygın” karşılığında İngilizce “respectable” sözcüğünü tercih eder. Romanın sonunda akıl dengesini kaybeden Şaşırmaç'ın çevresine eziyet ettikten sonra kendisine eziyet etmeye başladığını ifade etmek için Fransızca “persécuté” kelimesi kullanılır: “*Çevresini persécuté eden bu zavallı, sonunda kendisi de bir gün persécuté oldu.*” (Adıvar, 1987: 312) Yazarın romanın tali kahramanlarının Türkçe cümlelerine yabancı sözcükler karıştırmasının sebebi onların züppeliklerini yansıtmak değil, onlar vasıtasıyla II. Dünya Savaşı'yla birlikte türeyen zenginlerin köksüzlüklerini ortaya koymaktır.

Âkile Hanım Sokağı'nda (1958) da hizmetçi Ayşe bu kategoride değerlendirilebilecek bir tiptir. Pencerenin önünde her gece soyunarak vücudunu gösterdiği için çevredekilerin “Cıbil kız” olarak adlandırdıkları Ayşe zengin bir koca bulma peşindedir ve vücudunu teşhir ederek ya da bedensel temas kurarak erkekleri elde edebileceğini zanneder. İlk olarak bir Rum evinde

çalışan Ayşe iki yılın sonunda “Türk şivesiyle Rumca konuşur” hale gelir. Dil bilinci ve aidiyet duygusu olmadığı için Türkçeyi de Rum şivesiyle konuşur. Bu konuşma şeklini erkekleri etkilemek için kullanır; bu şekilde işve yaptığına inanır. Ayşe son çalıştığı Sadi Arslan adlı bir mühendisin evinde Amerikalı Mary Jones ile tanışır. Bu köksüz kız Amerikalının dikkatini çeker. Amerikalı ona İngilizce öğretmeye çalışır. Ayşe daha önce konuşmasına nasıl Rumca sözcükler karıştırıyorsa bu sefer de İngilizce sözcükleri yerli yersiz kullanmaya başlar. Mary Jones ile Amerika’ya gitmeye hazır olan Ayşe’nin her türlü yönlendirmeye, yeni bir kimlik kazanmaya açık ve akıbetinin meçhul olduğu görülmektedir.

Halide Edib, *Yeni Turan* romanında ütopyik ülkesinin ideal lideri Oğuz aracılığıyla Türklerin konuşurken yabancı kelimeleri kullanmalarını tehlike olarak gösterir; ana dilden uzaklaşma ile milletin maddi manevi çöküşü arasında bağlantı kurar. Yazarın, yabancı dili kültürel taklide dönüştüren kahramanlarının sayısının yabancı dili bilinçli bir şekilde kullanan kahramanlarına nispetle daha az olduğu düşünülürse, böyle bir kültürel taklidin ülke geneline yayılmadığı ancak ülkeyi çöküşe götürebilecek büyük bir tehlike olduğu mesajını verdiği söylemek mümkündür.

2. Yabancı Dilin Kültür Farklılığını Yansıtması

Halide Edib, yabancı dili sosyal hayatta kültürel farklılığı yansıtmak amacıyla da kullanır. *Sonsuz Panayır*, *Döner Ayna*, *Hayat Parçaları* gibi romanlarda yabancı dilin bu işlevi görülür.

Sonsuz Panayır’da (1946) türedi zenginler için yabancı dil bilmek saygı ve itibar ölçüsüdür. Alman hayranı Safi-Türk’ün Şermin ve Nermin adlı iki şımarık kızı yabancı okulda okumanın yanı sıra Almanca ve Fransızca özel ders alırlar. Babaları kızların Türkçe derslerini de takviye etmek üzere romanın aslî kadın kahramanı Ayşe ile anlaşır. Kızlar önce Ayşe’yi küçümsemişler ancak Ayşe’nin İngilizce bildiğini anlayınca bu yeni öğretmeni kabullenip ona değer vermişlerdir. Romanda gülünç ama kültürel farklılığı, ancak bunun ötesinde kişilerin kendilerini ait hissettikleri dünyaları yabancı dil aracılığıyla yansıtmayı hedefleyen bir sahne de yer alır. Şermin, erkek arkadaşı ile vedalaşırken “*bay bay darling!*” demiş, yaşlı bir teyze hanım bu sözleri “*Vay vay darlık*” (Adıvar, 1987: 265) anlamıştır.

Döner Ayna (1954) romanında ağa kızı olduğu halde evlilik birliği içinde doğmadığı için hakaret görüp damgalanan ancak babasının nüfusuna almasından sonra da yüzü gülmeyen, babasına düşman evli bir erkek tarafından kaçırılıp eziyet gören Hanife’nin hikâyesi anlatılır. Hanife’ye göre konuşulan dilden başka bir dil bilmek büyük meziyettir. O, anlamadığı dili kullananlara karşı hayranlık duyar. Hanife ilk kez yabancı bir dile ait sözcükleri ağabeyi Hasan

Arapça öğrenmeye çalışırken duyar. Hanife'nin on yaşından sonra karşılaştığı ağabeyine kanının kaynamasının bir sebebi Hasan'ın sevgi dolu ve içten yaklaşımıyla kendisini koruması ise diğer sebebi de Arapçadır. Babasının Hasan'a verdiği Arapça derslere kulak misafiri olan Hanife, Hasan'ın "bu garip sesli kelimeleri" anladığını fark edince onu "kâinatın bir numaralı harikası" olarak görmeye başlar. Hanife, uzun yıllar sonra hizmetli olarak İstanbul'da zengin ve aristokrat bir ailenin yanında çalışırken aynı duyguları İngilizce konuşanlar için taşır. Çevresindekiler İngilizce konuşurken Hanife kendisini bambaşka bir âlemde zanneder. Bu evdeki genç kızlarla arasında geçen kısa bir konuşma kültürel farklılığı yansıtmak için romana yerleştirilmiştir. Bu konuşmanın sonunda kızlar Hanife'ye "bay, bay!" diyerek veda edince Hanife az daha "Ben 'bay' değil, 'bayan'ım" (Adıvar, 1954: 181) demek üzereyken kendisini toplar, bu tabirin "Allahaismarladık" yerine kullanıldığını hatırlar ve bu kızlar ona ağabeyi Hasan'ı hatırlatırlar. Halide Edib'in birkaç romanında Karagöz ve Hacivat'ta olduğu gibi yanlış anlamaları kullanması, ancak bu yanlış anlamaları geleneksel tiyatrodan olduğu gibi Türkçeye değil yabancı ifadelerle dayandırması eserin içine komik bir sahne yerleştirmek için değildir. Okuyucuyu gülümseten bu sahneler yabancı dilin sosyal hayatta bu şekilde kullanımının gülünçlüğüne ve yanlışlığına dikkat çekmek içindir.

Sonsuz Panayır'da olduğu gibi *Âkile Hanım Sokağı*'nda (1958) da yabancı dil bilmenin sosyal hayatta itibar sebebi olduğu yansıtılır. Roman kahramanlarını bir araya getiren Âkile Hanım Sokağı'nda yaşayan ve tesadüfen adı Âkile olan görmüş geçirmiş bir kadına mahalle halkının duyduğu saygı ifade edilirken "dil bilenleri de cebinden çıkartır" (Adıvar, 2001: 44) ifadesi kullanılır⁹. Romanda özellikle aristokrat sınıfın iyi bilip günlük hayatında sık kullandığı bir iletişim aracı olan yabancı dil aristokrat sınıfa mensup olmayanlar için itibarın dışında sınıf atlamayı sağlayan önemli bir işleve sahiptir.

Hayat Parçaları (1963) romanında da kültürel farklılığı vurgulamak amacıyla yabancı dilin kullanıldığı bir sahne vardır. "Yatmadan önce içilen içki" anlamını taşıyan "night-cap" kelimesinin kullanılışı ve bir roman kahramanının bu kelimeyle ilgili açıklaması dikkat çekicidir:

"Bu en son gelen içki bir night-cap... Bizler hemen ayrılmalıyız ki siz de yatıp uyuyabilesiniz' dedi.

Seyyare Başaran 'O yabancı kelime ne demek oluyor?' diye sordu. Biraz başı dönmeğe başlayan yazar, âdeta kekeler gibi "Yat, geber!" demek efendim.

⁹ Âkile Hanım, Varna doğumludur. Çocukken İstanbul'a gelmişlerdir. Balkanlar'daki topraklarımız elden çıkmadan önce oradaki Türklerin Bulgarca öğrenmeye ihtiyaç duymadıklarını çünkü Bulgar memurların "bire Türk gibi" Türkçe konuştuklarını belirtir. Balkanlar'daki topraklarımızı kaybettikten sonra orada kalanlar ise zamanla Türkçeden uzaklaşmışlar, Türkçeyi "zorlukla" konuşur olmuşlar, sık sık Bulgarca tabirler kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle Halide Edib anadili kaybettirmenin asimile etmenin ilk yolu olduğunu ve yabancı boyunduruğuna girmemek için anadili korumanın şart olduğunu yansıtır.

İngilizler ve Amerikalılar yatmadan önce hep böyle nefis şeyler yer ve içerler.’ diye cevap verdi.” (Adivar, 1963: 29-30)

“Night-cap” kelimesi için roman kahramanı yazar Halim Kalem’in içkinin de tesiriyle yaptığı açıklama uyku vaktinin geldiğini, saatin geç olduğunu latifeye karışık hatırlatmak suretiyle okuyucuyu gülümsetici niteliktedir. Bunun yanı sıra İngiliz ve Amerikalıların gündelik hayatlarındaki bu alışkanlıklarına yöneltilmiş alayla karışık bir eleştiri de söz konusudur.

3. Yabancı Dil Sosyal Hayat İlişkisi

3.1. Yabancı Dilin İletişimi Sağlaması

Yabancı dilin en pratik işlevi iletişimi, yabancı dille konuşanlarla anlaşmayı sağlamasıdır. Yabancı dil kişinin kendi ülkesinde karşılaştığı yabancılarla anlaşabilmesini sağladığı gibi gidilen yabancı ülkelerde iletişimi temin etmek amacıyla da kullanılır.

Seviye Talip (1910) romanında muhafazakâr kadın kahraman Macide, Avrupa’dan dönen kocası Fahir’e kültür ve fikir açısından yakın olabilmek için kendini yetiştirmeye çalışır. Gazete ve kitap okumanın yanı sıra İngilizce öğrenmeye başlaması Macide’nin bu çabasının önemli bir yansımasıdır. Kısa süre içinde Macide bu dili anlamaya başlar ve yabancılarla İngilizce sohbet edebilecek duruma gelir. Romanın diğer kahramanları Fahir, Seviye ve Numan ise çok iyi derecede hem İngilizce hem de Fransızca bilirler. Üçü de özellikle İngilizce konuşulan bir ortamda büyümüşlerdir. Çocukluklarından itibaren aralarında sohbet ederlerken yabancı dili kullandıkları gibi yabancılarla da rahatlıkla iletişim kurarlar. Bu kahramanların kendi aralarındaki iletişimi gerçekleştirirken de zaman zaman İngilizceden istifade ettikleri görülür. Bu romanda Türk kahramanların İngilizce kullanımlarını yansıtan en çarpıcı sahne Seviye ile Fahir arasında geçer. Shakespeare’in *Antonius ve Kleopatra* adlı oyunundan karşılıklı olarak İngilizce repliklerin tekrarlandığı bu sahnede Fahir aşkını Seviye’ye anlatma fırsatı bulur, Seviye ise Fahir’in âşık olduğu kadının kendisi olduğunu öğrenmekten rahatsızlık duyar. Yabancı dilde kaleme alınmış meşhur bir oyun, roman kahramanının duygularını ifşa etmesini sağlar.

Handan (1912) romanında Handan uzun süre kaldığı İngiltere’de ve gittiği diğer Avrupa ülkelerinde iletişim sıkıntısı yaşamaz. Mükemmel derecede bildiği İngilizce ve Fransızca sayesinde kendi ülkesindeymişçesine rahatlıkla iletişim kurar. Handan’ın yabancı memlekette anlaşma problemi yaşamamasına karşılık bu romanda Refik Cemal Fransızca ve İngilizceyi bildiğini düşünse de Avrupa’da olduğu sırada bu dilleri kullanırken sıkıntı çeker. Marsilya’da arabacılarla, hamallarla konuşurken Fransızcasının, Londra’da tuttuğu aşçı ile konuşurken de İngilizcesinin ana dili Fransızca ve İngilizce olanların yanında kısıtlı olduğunu

fark eder. Refik Cemal'in orta derecede İngilizce ve Fransızca bildiğine inanırken bu dillerin konuşulduğu ülkelerde günlük hayat içinde anlaşma zorluğu çekmesine işaret eden yazar kitabı dil ile günlük konuşma dilinin farklılığına dikkat çeker, okunulan kitaplarla sokaktaki insanın konuşma dilinin kavranamayacağını vurgular. Refik Cemal'in aşağıdaki alıntıda yer alan sözlerinde bu vurguyu yakalamak mümkündür:

“Biraz yukarıya yardım edebilecek bir kadın aşçı buldum. (...) Fakat benim pek eksik İngilizcemle esasen iyi İngilizceyi anlayamazken, bir de onun çapraşık Londra İngilizcesini hiç anlayamıyorum. İşin fenası onun söylediklerini insan sözlükte de bulamıyor.” (Adivar, 1992: 87)

Yeni Turan (1912) romanında Kaya tedavi amacıyla gittiği Paris'te Fransızları hayran bırakacak derecede Fransızca konuşur. Fransız gazetelerini günü gününe takip eder.

Kalp Ağrısı'nda (1924) romanın kahramanlarından Azize'nin hastalığının tedavisi için gidilen Viyana'da iletişimin gerçekleşmesi amacıyla yabancı dilden söz edilir. Azize'nin de kocası Hasan'ın da Almancaları yetersizdir. Yabancı dili, yurt dışında rahatça anlaşabilmek için öğrenmek isterler. Hasan, Almancasını kuvvetlendirmek maksadıyla her gün Dora isimli bir Yahudi kızıdan ders alır. Bu dersler, yabancı dil öğrenmekten çok iki bedeni yakınlaştırmada etkili olur.

Sevda Sokağı Komedyası'nda (1971)¹⁰ roman boyunca anlatıcı tarafından kullanılan “famdöşambr” (hizmetçi), “enflüenza” (grip), “revue” (gözden geçirme), “eventrasyon” (karın boşluğundaki organların dışarı çıkması) gibi Fransızca sözcüklerin yanı sıra İngilizce kelimeler de yer alır. Romanın Türk kahramanlarından Leyla, Safinaz, Kerim iyi derecede İngilizce bilirler. Leyla ve Safinaz Amerikan Koleji'nde tahsil görmüşlerdir, İngilizce kitap okurlar. Leyla yıllar sonra karşılaştığı kolej öğretmeniyle rahatlıkla İngilizce konuştuğu gibi aslen İngiliz olan yengesiyile de başkalarının söylediklerini anlamaması için zaman zaman İngilizce konuşur.

Hayat Parçaları (1963) adlı romanda en büyük arzusu İngilizce öğrenmek olan terzi Naciye, Ahmet Gürleyen ile evlenip Amerika'ya gidince bu arzusuna kavuşur. Amerika'da aylarca İngilizce öğrenmek için çabalar. Sonunda tiyatroları takip edebilecek düzeyde İngilizce öğrenir ve Amerika'da iletişim sıkıntısı yaşamaz. Romanda yabancı dil bilen kahramanların hizmetlilerin yanında konuşurken söylediklerinin anlaşılmaması için İngilizceye başvurdukları görülür.

¹⁰ Roman 1959 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Halide Edib'in iki romanında yabancı dil, Türk milletinin çok özel bir döneminde, Milli Mücadele yıllarında iletişimi sağlamasıyla dikkat çeker. Bu romanlar *Ateşten Gömlek* (1923)¹¹ ve *Vurun Kahpeye*'dir (1926)¹². *Ateşten Gömlek*'te Ayşe işgal İstanbul'unda, *Vurun Kahpeye*'de Aliye işgal altındaki Batı Anadolu'da bildikleri yabancı dil sayesinde düşmanla konuşur ve adeta Türk milletinin sesi olurlar. İzmir'in işgali sırasında kocasını ve oğlunu şehit veren, kendisi yaralanan Ayşe, İstanbul'daki halasının yanına gelir. Halası İstanbul'u işgal eden İngilizlerle yakınlık kuran bir çevrenin içindedir ve Ayşe halasının arkadaşı Salime Hanımın ısrarı üzerine Mr. Kok adlı bir İngiliz gazeteciyle görüşmek zorunda kalır. Bu görüşmeye kolundaki sargıyı çıkarmış bir halde katılır. Kendisine acınmasını engellediği gibi büyük bir özgüven içinde, tercümana gerek duymadan, sağlam ve doğru bir Fransızca ile konuşur. Yabancı dil toprağı işgale uğramış bir Türk kızının, Ayşe'nin, bir yabancıya, emperyalizmi ve işgal kuvvetlerini temsil eden bir İngiliz gazeteciye Türk'ün sesini, uğradığı haksızlığı ve asla emperyalizme boyun eğmeyeceğini duyuran bir araç olur bu romanda. *Vurun Kahpeye* romanında da Aliye, yabancı dili aynı amaç için kullanır. Bir Batı Anadolu kasabasında öğretmenlik yapan Aliye kasaba Yunanlılar tarafından işgal edilince, milli kuvvetleri destekleyen ve kendisine babalık yapan Ömer Efendi'nin tutuklanması üzerine düşman komutanı Damyanos ile görüşmeye gider. Tüm kasabalı Yunan komutanıyla tercüman aracılığıyla konuşurken İstanbul'da yetişmiş olan Aliye tercümana gerek duymadan "*biraz yanlış fakat çok alışık bir İstanbul Rumcasıyla*" (Adıvar, 1983c: 69) konuşur ki Aliye romanın ilerleyen kısımlarında başka sebeplerle de Damyanos ile görüşmeye gidecektir. Aliye'nin Rumca bilmesi Damyanos'u şaşırtırken, milli kuvvetlerin aleyhinde çalışan ve düşmanla işbirliği yapan Fettah Efendi'yi öfkelenendirir. Yüzünü peçeyle kapamayan bu İstanbul kızının Türkçe dışında bir dille konuşması "*çarşaf giymiş bir gavur kızı*" olduğunu düşündürür Fettah Efendi'ye. Fettah Efendi de Aliye'nin "*gavurca söylediği için bir gavur karısı kadar mekruh*" (Adıvar, 1983c: 69) olduğu kanaatine varır. Aliye'nin Rumca konuşması romanın bir yerinde Ömer Efendi'ye bile kızı gibi gördüğü Aliye'nin "*Müslüman gibi görünen bir gavur kahpesi*" (Adıvar, 1983c: 79) olup olmadığını düşündürür. Bir genç kadının, hem de öğretmenlik mesleğini icra eden bir kadının yabancı dil bilmesi nedeniyle Hristiyan olarak algılanması cehaletin boyutunu da yansıtmaktadır. Fettah Efendi düşmanın işbirlikçisi, Ömer Efendi milli kuvvetlerin destekçisi olsa da romanın olumsuz ve olumlu bu iki erkek kahramanın hayatlarında ilk kez gördükleri başka dilde konuşabilen Türk kadını karşısında akıllarından geçen ilk düşünceler aynıdır. Aliye açısından bakıldığında yabancı dil düşmana doğrudan kafa tutma, aracısız bir şekilde düşünceleri dile getirme vasıtası; kasabanın cahil erkekleri açısından

¹¹ Roman 1922 yılında *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiştir.

¹² Roman 1923 yılında *Akşam* gazetesinde tefrika edilmiştir.

bakıldığında daha önce hiç tesadüf edilmemiş tuhaf bir durumdur. Tuhaf buldukları bu durum Ömer Efendi'nin kafasını kısa bir süre karıştırırken kötü niyetli işbirlikçi Fettah Efendi'nin Aliye'yi kasabalıya “kahpe” olarak göstermesinde etkili olacaktır.

4. Yabancı Dilin Maişeti Sağlaması

Halide Edib'in romanlarında yabancı dil kahramanların maişetini/ geçimini sağlayan bir işleve de sahiptir. *Tatarcık*'ta (1939) Lale, girdiği sınavı kazanarak Kandilli Kız Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği yapar. *Sonsuz Panayır*'da (1946) çok fakir bir ailenin çocuğu olmasına rağmen daima sınıf atlamayı ve zenginler gibi yaşamayı hedefleyen lise öğrencisi Ayşe Balkar, edebiyat öğretmeni Ali Bey'in yardımıyla Safi- Türk'ün yönettiği Tramara Şirketi'nde sekreter olarak çalışmaya başlar. Safi- Türk, onunla iş görüşmesi yaparken ilk olarak yabancı dil bilip bilmediğini sorar. Orta derecede İngilizce bildiğini anlayınca Almanca yerine niçin İngilizceyi tercih ettiğini öğrenmek ister. Ayşe, İngilizcenin Almancadan daha kolay olduğunu, edebiyatının zengin olduğunu belirtir ve II. Dünya Savaşı sırasında okulda Almanca öğretmenin bulunmadığını ekler. Alman hayranı Safi-Türk, Ayşe'nin İngilizcenin yanında mutlaka Almanca da öğrenmesini tavsiye etmesine rağmen Ayşe Almancayla değil İngilizceyle meşgul olur. İşyerinde İngilizce resmî yazışmaları yaptığı takdirde maaşı zamlanacaktır. Bu nedenle Ayşe Amerika'da okumuş olan Burhan'dan özel ders alır. Bu dersler sayesinde İngilizce resmî yazışma yapabilecek duruma gelir. *Çaresaz* (1971)¹³ adlı romanın Çaresaz lakaplı kadın kahramanı Mediha kolej mezunudur. Hayatta hiçbir dayanağı olmayan, kendi çabasıyla ayakta duran ve çevresindekilerin her derdine derman olmayı başaran Mediha üniversite öğrencilerine İngilizce özel ders vererek geçinir.

5. Bilinçdışının Yabancı Dille Yansıtılması

Bir felsefî ve psikolojik terim olan bilinçdışı Sigmund Freud tarafından “anahtar” terim olarak kullanılmaya başlanmıştır ve insan beyninde bilincin hâkim olmadığı alanı işaret eder. TDK sözlüğünün “*insan ruhunun, baskı altında tutulan isteklerle bunlara bağlı düşüncelerden oluşan ve bilince ulaşamayan bölümü*” (<http://tdk.gov.tr/index.php?option>) şeklinde tanımladığı bilinçdışı “içgüdülerinin biçimlenmeye başladığı bir enerji merkezidir”, “bir enerji kaynağı ve aklın, düşüncelerin 'imal edildiği' bir kesimdir”, “duyguların depolandığı bir bölgedir” (<http://kisiselgelisim.gen.tr/Makaleler/bilincalti/bilincdisi-nedir-114.aspx>). Bilinçdışında depolanan, bastırılan duygular dışarı çıkmaya çalışır. Bilinçdışı enerji ile aşırı yüklenince bu enerji kendisine çıkış yolu arar. “*Böyle durumlarda bilinçdışı belki de bir fantezi ya da bir çeşit nörotik belirti biçiminde bilince sızacaktır*” (Fordham, 1983: 21). Böyle bir durum *Handan*

¹³ Roman 1961 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiştir.

(1912) adlı romanda karşımıza çıkar; üstelik bu romanda bilinçdışının yansıtılması yabancı dille gerçekleşir.

Mutsuz evliliği dolayısıyla ruhsal gel-gitler yaşayan Handan isimli genç kadının acı dolu hikâyesinin anlatıldığı *Handan* adlı romanda aslı kadın kahraman Handan Anglo- Sakson terbiyesiyle yetişmiştir. Shakespeare'in oyunlarını rahatlıkla okuyacak düzeyde İngilizce ve yine iyi derecede Fransızca bilir. Kendisi gibi Batılı tarzda eğitim almış olan kız kardeşleriyle sokakta İngilizce konuşmaktan çekinmeyen, ancak bunu gösteriş veya dikkat çekmek amacıyla değil, söylediklerinin başkaları tarafından anlaşılmasında için yapan serbest tavırlı bir genç hanımdır. Yazar, onun “yeni dünya kızları”nın bir örneği olduğu değerlendirmesini Türk milletinin manevi değerlerine kıymet veren Dr. Refik Cemal'e yaptırır. Ancak evlendikten sonra kocası Hüsnü Paşa ile birlikte Avrupa'ya giden Handan'ın bu mekânda farklı tarafları ortaya çıkar. İngiltere'de kuzeni ve en yakın arkadaşı Neriman ve eşi Refik Cemal ile birlikte vakit geçiren Handan'ın Refik'e selam verirken “bonjour” demesi, Neriman ve Refik'in oğullarından “baby” diye bahsetmesi dikkat çekicidir. Mektuplardan oluşan romanda Handan'ın mektuplarını da “goodbye”, “bonne nuit” gibi ifadelerle bitirdiği görülür. Bu romanda Handan'ın yabancı dil kullanımında en dikkat çekici nokta geçirdiği beyin rahatsızlığı sırasında yabancı dilde sayıklamasıdır. Kocasını Hüsnü Paşa ile ruh, zevk ve kültür açısından birbirlerine çok uzak da olsalar Handan evliliğini sürdürebilmek için çok uğraşmış, hep kocasını kaybetme korkusu yaşamış ve sonunda korktuğu başına gelmiştir. Handan, menenjit geçirdiği sırada, kendi temiz-namuslu-ahlâklı ruhunu fuhşa saplanmış Fransız veya İngiliz kadınlarla geçirdiği cismanî hazlara tercih eden müptezel Hüsnü Paşa'nın hayalini sık sık görür. O buhran içinde bazen “kırık bir Paris konuşmasıyla” Juliette veya çirkin kahkahalar atan, “h” harfini kullanılması gereken yerde kullanmayıp olmaması gereken yerde telaffuz eden eğitimsiz Londralı kadın konuşmasıyla Maud olur. Handan'ın beyin sarsıntısı geçirirken dahi Fransızca veya İngilizceyi kendisini bu hale düşüren kocasının ilgi gösterdiği kadınların kimliğine bürünerek, ağız taklidiyle konuşması son derece çarpıcıdır. Handan'ın bilinçdışında kocasının kendisine tercih ettiği yabancı kadınlar bir sembol oluşturmuş, bilinçli olarak asla düşünilemeyen bu sembol hastalık sırasında sayıklamalarla dışa vurulmuştur. Geçirdiği büyük ruhsal travma esnasında ana dili yerine yabancı dilde üstelik kendisine acı veren yabancı düşmüş kadınların aksanlarıyla sayıklaması hem travmanın derinliğini yansıtmaktadır hem de bir aile kadınının kocası üzerinde etkili olamayan kendi kimliğinden uzaklaşma çabasıdır. Handan hasta yatağındaki sayıklamalarıyla bilinçaltındaki kendi beninden uzaklaşır. Kocasını ve aile saadetini elinden alan Fransız ve İngiliz kadınların düşünce altyapısını benimseyerek ve onların kimliğine bürünerek kocasını geri kazanma arzusunu yansıtır.

Sonuç

Halide Edib'in 1909-1963 yılları arasında yazdığı yirmi bir romandan on sekizinde iyi derecede İngilizce-Fransızca-Almanca bilen Türk kahramanların olduğu görülmektedir. Yazarın yabancı dile hâkim kahramanları içinde en çarpıcı olanı *Handan* romanının aslî kadın kahramanıdır. *Handan*'ın geçirdiği beyin rahatsızlığı sırasında İngilizce ve Fransızca sayıklayarak bastırıldığı duygularını ifade etmesi ve yabancı dilin bilinçdışını yansıtan bir araç işlevi görmesi dikkat çekicidir.

Halide Edib'in bir kısım kahramanı öğrendikleri yabancı dilin kültürünü taklit etmekle yetinir veya yabancı dil aracılığıyla sınıf atlamayı hayal ederler. Yabancı dili bir "süs" gibi taşıyan bu kahramanlar dil bilmenin bireyin hayatındaki asıl işlevinin farkında değildirler. Bu kahramanlar eserlerdeki olumsuz tipler içinde yer alırlar ve köklerinin sağlam olmamasıyla dikkat çekerler. Yabancı dil onları egemenliği altına alarak içine doğdukları kültürden uzaklaştırıp birer alafanga züppe haline getirmiştir. Halide Edib, yabancı dili kültür farklılığını yansıtmak için de kullanır.

Halide Edib'in romanlarındaki kahramanların büyük kısmı yabancı dili bilgiye ulaşmak, yeni bakış açılara sahip olmak amacıyla kullananlar eserlerde ön planda yer alan, ideal kahramanlardır. Büyük kısmı Galatasaray Lisesi, Notre Dame de Sion gibi bir Fransız lisesi ya da Robert Kolej gibi bir Amerikan okulunu bitirmiş; Sorbonne / Boston / Cambridge gibi dünyaca bilinen üniversitelerde yüksek tahsillerini yapmışlar, belli bir süre yurt dışında yaşamışlardır. Yabancı dili ana dili gibi öğrenenler için daima kendi kültürüne yabancılaşma tehlikesi söz konusudur. Zira dil, bireyi o dilin kullanıldığı topluma bağlama gücüne sahiptir. Nitekim Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler*, Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye?* gibi romanlarında yabancı dilin bireyi kendi toplumuna yabancılaştırıp başka toplumlara yöneltmesi işlenir. Yabancı okullarda okuyarak yabancı dili anadili seviyesinde öğrenip kendi kültüründen ve milletinden uzaklaşan Türk gençlerinin hazin hikâyelerini anlatan bu romanlar, yabancı okulların yol açabileceği tehlikelere karşı okuru uyarmak amacıyla yazılmışlardır. Halide Edib'in idealize ettiği kadın veya erkek kahramanlarda ise böyle bir olumsuz durum söz konusu değildir. Çünkü onlar her şeyden evvel, tıpkı yazar gibi kökleri sağlam bireylerdir. Batı kültürünü geniş olarak tanırlar ancak bu kültürün parçası haline dönüşmezler. Köklerine bağlılıkları kendi değer ve kültürlerinden uzaklaşmalarını ve milli kimliklerini kaybetmelerini engellemiştir. Bu kahramanların hepsi yabancı dili bir amaç için öğrenmişlerdir. Neden yabancı dil öğrendiklerinin farkındadırlar. Yabancı dil bilen bu ideal kahramanlar okuyarak bilgilerini arttırma ve yabancı düşünceleri tanımanın dışında çok yönlü düşünebilirler, kendi toplumları ile Batı dünyası arasında karşılaştırma yapma imkânı bulurlar. Türkiye veya yurt dışında

karşılaştıkları yabancılarla rahatlıkla iletişim kurarlar; yabancı dil sayesinde yabancılar karşısında dilsiz kalmaktan kurtulurlar. Konuşurken ve yazarken yabancı dili kullanırlar. Yabancı dil, özellikle işgal döneminde yabancılarla muhatap olmak zorunda kalan kadın kahramanlar için Türk milletinin sesini doğrudan duyurma aracı olur.

Yazarın yabancı dile hâkim olan kökleri sağlam kahramanlarının büyük kısmını kadınların oluşturduğu görülmektedir. Halide Edib'in toplumda görmek istediği ideal kadın tiplerini karşılayan bu kadınlar yazarla dil bilmenin dışında pek çok açıdan benzeşmektedirler. İdeal erkek kahramanların tahsilleri ile yabancı dile bakışları ve kullanışları da yine yazarın topluma sunduğu erkek modelinin özelliklerini oluşturur. Halide Edib, okuyucusuna roman aracılığıyla yabancı dilin önemini, işlevini, nasıl kullanılması gerektiğini anlatırken Türk toplumunun yabancı dil sayesinde Batı kültür ve medeniyetini gayet iyi tanıyan ancak kendi milletinin değerlerine de sınıksız bağlı ve Doğu ile Batı arasında denge kurabilecek sağlam karakterli vatandaşlara duyduğu ihtiyaca dikkat çekmiştir.

Kaynaklar

- ADIVAR, H. E. (1924). *Seviye Talip*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- ADIVAR, H. E. (1954). *Döner Ayna*. İstanbul: Güven Basımevi.
- ADIVAR, H. E. (1963). *Hayat Parçaları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1967a). *Raik'in Annesi*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1967b). *Yeni Turan*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1983a). *Kerim Usta'nın Oğlu*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1983b). *Tatarcık*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1983c). *Vurun Kahpeye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1985). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1987). *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1987). *Sonsuz Panayır*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1988). *Kalp Ağrısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1988). *Son Eseri*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1988). *Yolpalas Cinayeti*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (1992). *Handan*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- ADIVAR, H. E. (2001). *Âkile Hanım Sokağı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ADIVAR, H. E. (2006). *Çaresaz*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ADIVAR, H. E. (2010). *Zeyno'nun Oğlu*. İstanbul: Can Yayınları.
- ADIVAR, H. E. (2011). *Sevda Sokağı Komedyası*. İstanbul: Can Yayınları.
- AKSAN, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.

- DURAKBAŞA, A. (2000). *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları
- ENGİNÜN, İ. (1978). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ENGİNÜN, İ. (1989). *Halide Edib Adivar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ERDAL, K. (2008). *Halide Edib Adivar ve Eğitim*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- FORDHAM, F. (1983). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
<http://kisiselgelisim.gen.tr/Makaleler/bilincalti/bilincdisi-nedir-114.aspx>
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587a3f4f2abe81.11355636
- KAPLAN, M. (1989). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- YILMAZ, A. (2017). Halide Edip'te Kadın Hakları. *Halide Edip Adivar İncelemeleri*. haz. N. Çetin. Ankara: Atlas Kitap.